

*Людмила Бачинська
(Київ)*

СУЧАСНА АРХІТЕКТУРНА ЕКЛЕКТИКА: ПРИЧИНИ І ТЕНДЕНЦІЇ

Перш ніж розглядати явище архітектурної еклектики в сучасних умовах, спробуємо уточнити, що є еклектикою взагалі та в архітектурі й мистецтві зокрема.

Дефініція «еклектизм», виникнувши у стародавній Греції, спершу означала вчення, що не належить певній школі, але засноване на сполученні положень, запозичених з різних філософських систем [1, 649]. З часом вона розповсюдилася на інші галузі науки й набула значення механічного поєднання в одному вченні різнорідних, органічно несумісних елементів, навіть безпринципне запозичення та змішування суперечливих ідей, оцінок теорій тощо [2, 235]. У мистецтві та

архітектурі це – «поєднання в одному творі різнорідних елементів, прийомів, стилів...». Це явище як суміш стилів характерне для «перехідних періодів, коли об'єктивно співіснують два або декілька стилів (напрямів), які замінюють один одного в часі [3, 312]».

Оскільки еклектика як «суміш стилів» є антитезою формуванню «стилю», важливо з'ясувати, що є стилем в архітектурі, а також коли, за яких умов можлива поява стилю в архітектурі. Для цього потрібний невеличкий екскурс в область суспільно-економічного руху історії.

Містобудування можна вважати архітектурою більш крупних об'єктів. Архітектурні споруди й містобудівні об'єкти належать до єдиного об'єктного ряду, формуються під впливом різноманітних чинників: природно-кліматичних, економічних, соціальних, релігійних, науково-технічного прогресу, історичних подій, політичного життя народу, ідеологічних, естетичних і багатьох інших. Вид визначальної господарської діяльності людей у певну епоху (економічний лад) породжує відповідну їй структуру соціуму з чітко виявленою роллю кожного члена суспільства. Соціальна структура населення містить і представництво влади в державі. Саме цей соціум як система зв'язків або відносин, що виникають із сумісного життя людей, відтворених і трансформованих їх діяльністю, саме ця соціальна структура населення, відповідно до економічних відносин, має свою сформовану суспільну свідомість як результат життєдіяльності. Суспільна свідомість обіймає різноманітні суспільні погляди – світогляд, ідеологію, спрямованість на опрацювання теоретичних проблем, національні традиції, здатність до певної історичної оцінки, життєвий досвід, норми моральності, законодавство та право, що прийняті в державі, і взагалі будь-які прояви культури народу, зокрема і сформований естетичний ідеал. Отож, естетичний ідеал як частина суспільної свідомості є продуктом епохи з певними економічними відносинами та відповідною соціальною структурою населення.

Підсумком життєдіяльності людей є не тільки система сформованих поглядів, але й плоди цієї діяльності у вигляді різноманітних надбань матеріальної культури, значною частиною якої за масштабами, тривалістю створення, матеріальному внеску й обсягом трудових зусиль, а також за ступенем відбиття соціально-історичних процесів є містобудування та архітектурні споруди. За Е. Грушкою будівництво населених міст – це колективна справа «комплексного характеру»: вона утворює засоби суспільного життя людей на окремих етапах суспільного розвитку й одночасно стає виразним ідеологічним і державно-політичним знаряддям [4, 19], тобто відбиває функціональні потреби й художні переконання.

Кожний економічний лад переживає три періоди – зародження, розквіту та занепаду. У стані занепаду на базі старих економічних відносин виникають нові, а самий процес їх зародження відбиває стрімкий розвиток на тлі існуючих раніше. Згідно з цими трьома етапами суспільна свідомість є такою, що відповідає перехідній фазі або перебуває у стані розквіту, коли певний вид економічних відносин уже оформився. Архітектура й містобудування є важливою частиною матеріальної культури, яка відбиває стан суспільної свідомості (духовного життя народу, життєдіяльність якого визначена економічними відносинами). Залежно від соціально-економічного стану, який певною мірою зумовлює систему правління, вид державності, через саму систему правління, насамперед структуру влади містобудування набуває певних рис: планування, зонування, конфігурації, силуету міста, типу містобудівного ансамблю, наявності міського майдану, системи вулиць, які відбивають спосіб просторової організації населення в місті й ідеологічні завдання держави, і тоді в міському просторі визначається тип, місцезнаходження кожного окремого архітектурного об'єкта і його зовнішній вигляд, який повністю залежить від перелічених вище чинників тощо.

Зв'язок між економічним ладом, соціальною структурою населення та наслідками його матеріальної та духовної діяльності (зокрема в містобудуванні й архітектурі) добре проглядається через філософські категорії змісту та форми, де економічна діяльність людей є змістом їхнього життя, згідно з якою люди організовані за певною соціальною ієрархією, і такий спосіб їх організації є проявом внутрішньої форми існування суспільства, а зовнішня форма проступає в плодах його матеріальної та духовної діяльності, зокрема й у способі розселення в містах і в певних типах необхідних йому споруд з відповідним зовнішнім виглядом.

Неабияким аспектом формування архітектури та стилю є відображення в них впливу ідеології існуючої системи правління, котра відбивається передусім у спорудах – представниках офіційної архітектури: резиденціях, адміністративних і урядових будівлях, а також у різноманітних типах громадських споруд, що репрезентують владу.

Таким чином, часова належність до різних фаз певного економічного стану відбиває відмінний рівень формування суспільної свідомості (а отож, і духовного життя, ідеології правлячих шарів, естетичного ідеалу тощо), і через те спостерігається неоднакове сприйняття архітектурної форми й несхожі вимоги до її відтворення, тобто це зумовлює або неоднаковий ступінь зрілості певного стилю (приміром архаїчний та класичний – у Стародавній Греції), або різні стилі, що більш чітко відповідають кожному етапу та послідовно змінюють один одного (приміром романський та готичний з усіма його періодами).

Отже, можна стверджувати, що стиль в архітектурі відображує рівень суспільної життєдіяльності, зокрема естетичні й ідеологічні аспекти, перші з яких відбивають зміст і характер суспільної свідомості, а другі – вид системи державного правління. У складі численних дефініцій стилю можна виділити найсуттєвіше, що відзначають фахівці – це сам стиль як сукупність характерних рис або ознак мистецтва [1, 552], єдність змісту, образної системи та художньої форми, що склалася за конкретних суспільних умов і властива різним історичним періодам і епохам [2, 638], відносно стійка система функціональних, просторових, естетичних характеристик архітектурної форми, яка складається в історичному розвитку матеріальної й духовної культури суспільства [3, 278].

Таким чином, основний зміст визначення стилю розподіляється на дві складові, які містять: а) що таке власне стиль; б) де його місце в життєдіяльності людини та суспільно-історичному розвитку. Слід також мати на увазі, що стиль реалізується не тільки у формах, деталізації, у членуваннях архітектурного об'єкта, але й в організації простору навколо нього, у створенні великих просторових композицій або їх відсутності.

Еволюційні процеси в людській життєдіяльності, їх матеріальна й духовна складові зумовлюють поступову зміну архітектурних стилів, які зароджуються на тлі вже існуючих, і самий процес зародження і становлення стилю може проявлятися змішанням форм і деталей (тобто еkleктизмом). Формування стилю у творчості окремих майстрів виникає як новація часу, на котрі сформоване соціальне замовлення, суспільне мислення «підготовлене» до появи нового в оточенні.

Європейська еkleктика кінця XIX – початку XX ст., як і сучасна архітектурна еkleктика, на відміну від вже згаданого прояву еkleктики, є цілковито іншим явищем, яке потребує докладного розгляду з погляду характеру економічних відносин цього періоду. Історичний період Нового часу (поява зачатків капіталістичних відносин) у Росії й Україні зсунутий і ущільнений відносно Європи (у Європі – це XV–XVIII ст., тобто майже 400 років, у нашій країні – лише з останніх років XVII до другої третини XIX ст. – не більше 180 років). Також, як і період Новітнього часу, означеного розвиненими капіталістичними умовами, двері в які були відкриті першими буржуазними революціями в кінці XVIII ст., і до Першої світової війни, у європейській історії продовжувався майже 125 років, тоді як тривалість його в Росії, починаючи з промислового перевороту 1870-х років, складала усього 40–45 років. Отож, ступінь активізації суспільного життя в Європі та Росії вельми різний. Росія повинна була досягнути стадії монополізації капіталу за проміжок часу в три рази менший. Звичайно, що процеси формування міського оточення відповідно до нового мислення проходили набагато швидше й гостріше.

У кінці XIX – на початку XX ст. розквіт капіталу характеризує відносини між приватними власниками на основі конкуренції та рекламності розмірів їхніх капіталів, що неминуче відбивається на їхній нерухомості – принципах забудови, типах будинків, зовнішньому вигляді, їх деталізації за допомогою економного використання міських ділянок при забудові за червоними лініями, без «авансцени» і прийомами повного «накриття» прибутковими будинками майданчика забудови, зовнішній вигляд якої – яскрава кольорова гама, контраст кольорів, форм, пишне опорядження – повинні підкреслювати високий рівень прибутків власника, міцність та надійність його майна, впевненість у перспективі в порівнянні із оточенням. Кожний будинок сповіщає, артикулює в середовище своєю архітектурою нібито істинний стан справ власника, але насправді є лише його рекламою. Для реклами застосовуються усілякі засоби в будь-якому сполученні, будь-які найяскравіші архітектурні елементи, що найвиразніше можуть своїми формами підкреслити правдиву сутність суспільних відносин (за аналогією можна згадати архітектуру імператорського Риму, коли навіть поверхня сусідніх колон в одній споруді оброблялася по-різному, щоб підсилити ефект пануючої ідеології). Від провокуючого суспільним станом хаосу в зовнішньому вигляді споруд оберігає смак майстра-зодчого, який, виконуючи соціальне замовлення, привносить в архітектуру певне відчуття міри, композиції, сполученості архітектурних форм та деталей.

Еклектика кінця XIX – початку XX ст. зі своїми чітко вираженими принципами розміщення будинків у міському просторі та завдань вирішення зовнішнього вигляду з'явилася не раптово. Так само, слідуючи за змінами суспільної свідомості, що готувалася до майбутніх перемін у економічному житті країни, як у Франції другої половини XVIII ст., у літературі та мистецтві Росії у середині XIX ст. з'являються твори утопічного змісту, відбуваються соціальні процеси, що накопичують прояви негативного стану до старої форми суспільної життєдіяльності та підготовлюють ґрунт для його оновлення. Саме в цей час, або ще раніше – з 1830–1940-х років – з'являються риси згасання класицизму та народження «моди» на готику, романський стиль, російсько-візантійський, на стилізаторство в дусі європейського середньовіччя тощо. У творчості видатного російського архітектора А. Штакеншнейдера, який віртуозно володів мистецтвом інтерпретації стилів відродження та бароко, відобразилися його чудове чуття і здатність розпізнавати потреби часу в певних художніх образах, можливості прочитання форм і деталей з оточення, сполучати різностильові елементи в одній споруді та приміщенні, які визначають талановитого стилізатора як еклектика.

Стилізатори середини XIX ст. спираються на традиційні матеріали і форми, в еклектизмі кінця століття широко використовують метал як ознаку оновленого життя, соціального устрою та мислення.

Загострення ситуації в міській забудові передвоєнного часу (потреби у великій кількості прибуткових будинків і квартир для накопичення капіталу та ігнорування проблем здоров'я нації), а також післявоєнна ситуація в європейських державах (знищення житлового фонду міст на місцях боїв) збудила здоровий глузд, змусила звернутися до санітарно-гігієнічних та функціональних проблем міста на початку XX ст., що послужило основою для ствердження та розповсюдження інтернаціонального (позанаціонального і певною мірою позаформеного стилю, що спирається на новий, зручний у виготовленні й застосуванні під час будівельних робіт, міцний, надійний та інертний до агресивної дії середовища будівельний матеріал – залізобетон). Це ознаменувало зародження нового стилю «функціоналізму» (або «конструктивізму» на російській ниві).

Оскільки функціоналізм історично слідував за періодом еклектизму, це дозволило декотрим авторам углядіти в прояві еклектики кінця XIX – початку XX ст. тенденцію, що була характерною для попередніх епох, коли еклектика підготовлювала появу нового стилю і через те була перехідним етапом. Насправді еклектизм періоду XIX – початку XX ст. відбиває дух часу за його сутністю. Саме з цієї причини дослідник архітектури Петербурга XIX ст. А. Пунін називає еклектизм новим напрямом і стилем в архітектурі [5, 326].

Історія радянського періоду XX ст. народжує стильові напрямки, що відповідають суспільній ідеології того часу, завданням внутрішньої політики та визначають вид державної влади та її стан кожного історичного моменту. Але тут йдеться не про це.

Кінець XX – початок XXI ст., незважаючи на попередні етапи псевдо – та неокласицизму в радянській практиці, характерні для централізації влади в державі, а в проміжку між ними – етапу індустріально-техніцистського, що виник на основі впровадження демократичних віянь, ознаменувалися широким розповсюдженням стилізаторства й неприхованого еклектизму в архітектурі крупніших міст України, причому з елементами формування великих симетричних чи дисиметричних композицій. Відвертий, можна сказати, «неприборканий» сучасний еклектизм не гребує неграмотним, не смаковим використанням пишних архітектурних форм без врахування тектоніки конструкцій, запозиченням лінійної та об'ємної композиції з різних стилів, трактованих у сучасних конструкціях і матеріалах, колориті, великому масштабі.

Наука XX ст., зважаючи на можливості просторового сприйняття людини, сформулювала принципи створення архітектурної форми, за якими враховуються особливості її перцепції під неординарними кутами, з відмінними відстанями, на різній швидкості руху, за умов гармонійної єдності споруди та оточення. Сучасні архітектурні проекти споруд, що опрацьовуються колективно (поза авторською відповідальністю за заповідяне і низькопробної якості, що також є віянням часу, і через те не слід дорікати авторам проекту), особливо це проявляється на багатоповерхових та висотних житлових комплексах, орієнтованих на власну композицію споруди, яка не враховує умови її сприйняття, часто є великомасштабними простими геометричними побудовами з підкресленим центром або віссю симетрії поза будь-яким композиційним зв'язком з оточенням та завданням формування його ансамблю. Пишні й часто монументальні форми, виконані зовсім не тими матеріалами, які вони імітують, або крупні завершені поверхні закривають перфорацію суцільної стіни з відносно невеликими віконними

прорізами, і зовсім без врахування як умов візуального сприйняття поверхні фасаду та об'єму будинку, так і розумних вимог функціональної безпеки (приміром, у завершенні багатоповерхової споруди використання балюсін або відкритих «французьких» балконів до 30 поверху).

Сучасна еkleктика з'явилася як нібито оригінальна демонстрація нових умов у порівнянні з радянським періодом суспільного життя незалежної України. Причини її появи – ті ж самі, що і в кінці XIX ст., – економічні відносини розквітлого капіталу, які підтримуються усім суспільним життям сучасного міста. «Модно» і матеріально вигідно бути дизайнером-виконувачем волі «владь придержавних». Конкурентоздатність і крайня потреба рекламування конче необхідні як замовникам для здійснення їх мети, так і архітекторам, дизайнерам для підтримання власної марки і можливості вижити в жорстких умовах ринку.

Еkleктика кінця XX ст. увібрала весь історичний досвід стильових напрямків минулого століття (в одній споруді можна побачити не тільки певні класичні, барокові деталі, але й прийоми конструктивної атектонічності, характерні для постмодернізму), базується на використанні нових технологій будівництва, нових матеріалів, зокрема й широкої палітри синтетичних, недовговічних, токсичних, таких, що імітують натуральні, природні, довговічні, надійні й корисні для людини. Через те своїми хибними прийомами підробки маси, монументальності або легкості, прозорості на кшталт «павільйон світла», бажанням не бути, а здаватися, атектонічністю конструктивної системи, силою примітивних деталей з різних стильових напрямків, великомасштабністю споруд, що відкидають сталі закони формування середовища навколо них, архітектура початку XXI віку, що обтяжена стильовим досвідом минулого століття, констатує агресивність нашого оточення й «кричить» нам про неблагополучний стан духовного життя нашого народу, який, на жаль, є об'єктивною реальністю сьогодення.

1. Брокгауз Ф., Эфрон И. Энциклопедический словарь. Современная версия. – М., 2005.
2. Словник іншомовних слів / За ред. О. Мельничука. – К., 1977.
3. Архитектура. Короткий словник-довідник / За заг. ред. А. Мардера. – К., 1995.
4. Грушка Э. Развитие градостроительства. – Братислава, 1963.
5. Пунин А. Архитектура Петербурга середины XIX века. – Ленинград, 1990.